

Сергій ІВАНОВ

Доля єврейського населення Острога під час німецької окупації 1941-1944 роках

3 липня 1941 року після тривалих і кровопролитних боїв гітлерівці окупували Острого.

Прихід німецьких військ у 1941 році певною частиною населення розглядався як акт «визволення від більшовицької зарази», а дехто навіть пов'язував із цим фактом надії на відродження української державності, наївно сподіваючись, що головна мета німців якраз і полягає в здобутку незалежності різними народами, які перебували під владою Москви. І німці на перших порах цю ілюзію підтримували. В запалі погоні за Червоною Армією, яка стрімко відступала, їм ніколи було зважати на спроби українців створити свої органи державного управління. Проте невдовзі становище докорінно змінилося.

Гітлер був впевнений, що вже час починати впроваджувати «новий порядок» на окупованій території, й вирішив розпочати саме з визначення нового адміністративно-територіального устрою. Таким чином, 20 серпня 1941 року декретом Гітлера був утворений рейхскомісаріат «Україна». На чолі цього новоутворення стояв рейхскомісар Еріх Кох [13, 68].

Складовою частиною рейхскомісаріату стала генеральна округа «Волинь і Поділля». Адміністративним центром цієї округи було місто Рівне, якому й підпорядковувася Острого. 15 вересня 1941 року в Рівному було введено посаду обласного комісара-гебітскомісара, в руках якого було зосереджено усю повноту влади в краї. Органи місцевого самоуправління ніякого впливу по суті не мали і займалися вирішенням дрібних питань. На посаду гебітскомісара було призначено доктора Беера, який вже 17 вересня видав свій перший наказ, що стосувався єврейського населення [1]. Для багатьох стало зрозумілим – доля більшості місцевих євреїв вже визначена остаточно, оскільки гітлерівці ніколи не робили секретів зі своєї національної політики, спрямованої на повне знищення єврейства.

Мова в наказі доктора Беера йшла про знаки розрізнення, які кожний єврей мав носити на своєму одязі. Це мала бути так звана зірка Давида із шістьма променями, яку нашивали на спину, й окрім неї – знак у формі жовтого кола діаметром 8 сантиметрів, виготовлений з тканини або цупкого паперу, який носили з лівого боку на грудях [11, 236].

Становлення окупаційного режиму супроводжувалося регламентацією життя євреїв. В Острозі встановлюється єврейська рада-юдєнрат, головою якої був Яків Блюм. Діяльність юдєнрату зводилася до організації життя

євреїв у нових умовах. Подальша регламентація нацистами життя євреїв супроводжувалася новими постановами і обмеженнями, що засвідчувало їхню селекційну політику стосовно цивільного населення [7, 20].

Цивільне населення, за винятком хворих та дітей до 14 років, повинно було працювати. Трудове законодавство «нової влади» передбачало майже рабську низькооплачувану працю без права голосу «проти» з боку працівника. Євреї та жінки отримували лише 80% від зазначеної зарплатні [11, 240].

Наступним кроком «нових господарів» було обмеження пересування острожан по місту і околицях [3]. Цивільне громадянство повинно було мати при собі перепустки. Вночі рух з місця на місце був заборонений. Встановлюється комендантська година. Євреям заборонялося залишати без дозволу місце перебування [5]. Поштові відправлення для євреїв і від євреїв були недозволені [4].

Грабуючи і руйнуючи Острог, нацисти почали масово знищувати населення. Щоденні розстріли, облави – такою постає жахлива картина життя місцевого населення. Особливо трагічною була доля євреїв. В період тимчасової німецької окупації гітлерівці створили в місті гетто. Очевидець цих страшних подій, нині житель міста Острога – В. М. Вальдман розповідає, що окупанти заявили: «Відтепер всі жиди будуть жити в спеціально відведених районах в Острозі». У майбутньому ці вулиці стали складовою гетто. В маленькі будинки, які розміщувалися на території гетто, заселяли євреїв. З цього часу починається принизливе, жахливе життя єврейського населення [7, 99].

Як зазначає ще один очевидець тих подій Ф. І. Інтергойз, що вже в перші дні липня 1941 року в Острозі була утворена поліція, комендантом якої став Степан Ткаченко. Комендант та його прибічники- це «були звірі в людській подобі, для яких нічого не було святого» [8].

Масові страсти відбувалися майже в кожному українському населеному пункті, не став винятком і Острог.

В. Вальдман та Ф. Інтергойз згадують, що на початку серпня 1941 року в Острог прибуло багато автомашин з есесівцями. Місто перебувало під посиленою охороною. Удосвіта 4 серпня гітлерівці та їх прислужники насильно виганяли з домівок усіх жителів Острога єврейської національності: старих, малих, хворих, німечин... Тих, хто не міг стояти на ногах, родичі несли на руках, на ношах, вели, підтримуючи попід руки...

Колону почали формувати з околиць. Під час просування містом до колони приєднувалися все нові й нові євреї, яких виганяли з їх будинків. Цю колону гнали в напрямку нового містечка, в урочище Красностав, що в трьох кілометрах від міста. Колона була величезна. З двох боків її

*Доля єврейського населення Острога
під час німецької окупації 1941-1944 роках*

охороняли озброєні есесівці з собаками. Знущання над людьми почалися вже під час етапування. Їх били залізними прутами. Особливо діставалося чоловікам, які носили бороди. Незабаром колону пригнали в таку місцевість, де не було ніякої рослинності, жодного кущика, лише пісок. У той безхмарний, сонячний день стояла нестерпна спека. Під пекучим сонцем, без їжі і води знемагали люди в очікуванні подальшої долі. Невдовзі приїхала вантажна машина, на кузов якої піднялися есесівець і двоє у цивільному одязі – перекладачі українською і польською мовами. Пролунав наказ усім встати, шикуватися в колони і повертатися в місто.

З колони, що почала ходу, окупанти вибирали людей і формували з них іншу колону. Особливо багато відібрали літніх людей, чоловіків, які носили бороди, хворих інвалідів. Так гітлерівці відібрали понад три тисячі євреїв для першого розстрілу. Коли колона поверталася до міста, усі почули кулеметні черги. Було зрозуміло: ті, кого есесівці відібрали в іншу колону, вже ніколи не повернуться в Острог [7, 99-103]. Серед розстріляних був раввин міста Мордко Гінзбург. В цей чорний день німці стратили близько 4000 євреїв. Ця жорстока акція була проведена під керівництвом шефа жандармерії Комаровського [10, 11; 12, 20].

Коли євреї повернулися в гетто, з'ясувалося, що їх майно розграбоване. Євреям заборонили виходити за межі єврейського району. У гетто входило багато вулиць (найбільша з них - Вельбівська). У цьому ж районі знаходилася Велика центральна синагога. Молитись у ній окупанти заборонили. Вулиці, що межували з нею, де всі будинки були одноповерховими, також входили до єврейського району. До кожного з них заселяли 5-6 сімей. Харчів не вистачало, води було обмаль, не було каналізації. З кожним днем зростала антисанітарія [7, 100].

1 вересня 1941 року була проведена друга акція масових розстрілів, переважно єврейського населення різного віку і статі, а при розкопках могили в урочищі Красностав знайдено останки дітей у віці 1-8 років. Цією акцією керували красляйндвірт Вальтерс та шеф жандармерії Гартман. Причому було встановлено, що перед розстрілом жертви були роздягнуті до нижньої білизни. За розташуванням кісток можна констатувати, що багато хто з жертв помирав у мученицьких конвульсіях від задухи, оскільки живо був закиданий землею [12, 411; 7, 82].

Гітлерівці провели нову акцію знищення єврейського населення. 23-25 вересня 1941 року в с. Нетішин Хмельницької області, яка межує з Острозьким районом, було розстріляно близько 2,5 тисяч євреїв, переважно молоді. На цей розстріл бранців не гнали колоною: люди добровільно їхали на автомашинах. Сталося так тому, що німецька комендатура спільно з начальником поліції наказали юденрату виділити молодих євреїв для

розвантаження вагонів з харчами, які прибули на залізничну станцію Кривин. За роботу обіцяли розрахуватися харчами. Три дні гітлерівці возили на «розвантаження вагонів». Обманутих людей довозили лише до села Нетішин і там, неподалік дороги, розстрілювали. Порожні вантажівки знову поверталися в Острог за новою партією «робітників».

30-31 жовтня 1941 року німецькі загарбники провели черговий розстріл на Новому містечку, в урочищі Красностав. На відстані приблизно півкілометра від першого розстрілу було вбито ще 2,5 тисячі євреїв.

Станом на кінець 1941 року в гетто Острога залишилося біля 3 тисяч чоловік. На той час його обнесли колючим дротом і в такий спосіб ізолювали від міста. У гетто вели дві брами. Під контролем німецької жандармерії його охороняли поліцаї. У гетто було сформоване єврейське керівництво – юденрат, який очолювала Кука Давидович. При юденраті були охоронці з євреїв, які стежили за порядком у гетто. Вони дуже допомагали євреям [7, 102].

Зрозуміло євреї не змирилися із долею, яку визначили для них нацисти. Про це свідчать спроби організації втеч з гетто. Євреї не були пасивними жертвами нацизму. Тотальному знищенню нації були протиставлені різноманітні форми опору. Серед них – самогубство, що перетворювало смерть на символ непокори окупантам. Євреї створювали підпільні групи в гетто, чинили опір карателям [7, 26, 90].

Біля 800 чоловік змогли втекти в ліси з острозького гетто перед остаточною його ліквідацією. Частині з них вдалося не тільки вижити, а й зробити внесок у розгром ворога в складі антифашистських партизанських загонів [10, 11].

Заключна акція геноциду відбулася восени 1942 року, в ході якої було розстріляно 3000 чоловік [12, 411].

Війна стала безжальним випробуванням громадськості на людяність. В умовах, коли над євреями здійснювався меч нацизму, допомога їм з боку представників інших націй ставала одним з небагатьох шансів на порятунок. Незважаючи на те, що окупаційна влада безжально карала всіх, хто простягав руку допомоги жертвам геноциду, було чимало тих, хто переховував євреїв і надавав їм посильну допомогу.

Не одна єврейська сім'я, де б вона зараз не проживала, з глибокою вдячністю згадує імена своїх рятівників – простих українців, почуття людяності і милосердя у яких виявилось сильнішим від страху смерті. Так, наприклад, сім'я Рудюків з Острога під час німецько-радянської війни переховувала єврейських дітей І. Штейнеркимер та Т. Штайнберг [9, 167-169].

За роки війни сім'я Кондратюків переховувала 17 євреїв, у тому числі родичів Василя Вальдмана.

*Доля єврейського населення Острога
під час німецької окупації 1941-1944 роках*

Люди з великої літери – Софія Ніколайчук, Клавдія Рудюк, Степан Макаревич, Ніна Садовнік, Федора, Лук'ян та Федір Кондратюки. Усім їм присвоєно звання «Праведник народів світу».

Нацистськими нелюдами було знищено біля 9 тисяч острожан тільки за те, що вони були євреями [6, 6].

Загинула одна з найдавніших єврейських громад України з багатою історією, релігійними і культурними традиціями, завдяки яким у середньовіччя Острог поряд з титулом Волинських Афінів здобув звання Волинського Єрусалиму [10]. Кандидат медичних наук, колишній в'язень нацистського гетто Рафаель Шпізель зазначив, що якщо кількість людей по зв'язаному вбитих тут можна підрахувати, то оцінити скільки людство втратило талановитих і здібних людей, які могли зробити значний внесок у розвиток цивілізації, неможливо [6].

Література

1. Волинь. – 1941. – 21 вересня.
2. Волинь. – 1941. – 28 вересня.
3. Волинь. – 1941. – 5 жовтня.
4. Волинь. – 1941. – 8 жовтня.
5. Волинь. – 1941. – 19 жовтня.
6. Глушман І. Навіть небо плакало за невинно убієнними // Замкова гора.– 2005. – 6 серпня.
- 7 Гон М. Голокост на Рівненщині.– Рівне, 2004. – 120 с.
8. Інтергойз Ф. І. І гнів і біль //Життя і слово.– 1994. – 6 серпня.
9. Кидрук І. Теплом зігріє українська хата... // Ціною власного життя: Книга пам'яті. – Рівне, 1995.
10. Манько М. Трагедії не забути // Життя і слово. – 1994. – 4 серпня.
11. Панасенко О. А. Рівненщина. Сторінки минулого: Науково-популярний навчальний посібник. – Рівне, 2001. – 312 с.
12. Реабілітовані історією. Рівненська область: Книга перша. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. – 583 с.
13. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. – Кривий Ріг: «Мінерал» АГН України, 2005.